

В. С. Бакіров

## СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*Класичні університети переживають глибоку трансформацію своєї соціокультурної місії в умовах постіндустріального суспільства, глобалізації економічного та культурного простору, нової геополітичної ситуації, що не може не вносити істотних змін до дослідницького порядку денного соціології вищої освіти.*

**Ключові слова:** університети, соціокультурна місія, інституціоналізація інтелектуальної праці, інституціоналізація наукового пізнання, інституціоналізація креативності, соціологія освіти.

У пострадянській Україні, як і в Росії, і в інших колишніх республіках Радянського Союзу практично всі вищі навчальні заклади сьогодні позиціонують себе як університети. У цьому не було нічого поганого, якби в системі вищої освіти і в пострадянському суспільстві як такому не переважало спрощене уявлення про сутність, зміст і місії університетів. Державою вони сприймаються насамперед як структури професійної підготовки фахівців для виконання тих чи інших державних і суспільних функцій. Суспільством – як освітні структури, що дають професійну підготовку і дозволяють власникам університетських дипломів здобути більш високий соціальний і економічний статус. Центральною темою всіх дискусій останніх років, присвячених реформуванню вищої освіти, є проблема доступу до вищої освіти (наскільки вона справедлива, вільна від корупції і т.п.). Але ні журналісти, ні політики, ні експерти не бачать того, що ця тема, за всієї її важливості, не є визначальною. Визначальним є питання – у чому основна місія університетів у сучасних умовах, чи здатні вони її в принципі виконувати і що для цього потрібно зробити. На превеликий жаль, немає розуміння того, що університети повинні бути не фабриками робочої сили, нехай і кваліфікованої, але передусім справжніми і впливовими науковими і культурними центрами суспільства, які мають працювати на його загальний інтелектуальний рівень, на рівень його інтелігентності та креативності.

Звернімося коротко до історичної еволюції соціокультурної місії університетів. Перші університети виникли в кінці XII - на початку XIII століть як професійні корпорації, що перетворюють розумову працю у світську професію, що виробляють, зберігають і передають знання, які здійснюють підготовку наукових кадрів. Праця і вчителів, і учнів регламентувалася, входила у певні організаційні рамки, легітимізувалася вищою церковною та світською владою. Основною соціокультурною місією перших університетів була інституціоналізація розумової праці, створення стану професійних інтелектуалів, які впливають на освіту, юридичну, медичну практику, розвиток мистецтв і наук.

Прихід індустріальної епохи поставив перед університетами нові завдання. Епоха вимагала активного наукового пізнання світу, конвертації наукових знань у промислові технології, раціоналізації всіх аспектів суспільного життя. На університети покладалася місія інституціоналізації наукового пізнання, організованого пошуку істини. Натомість вони отримали великі привілеї, головною з яких була можливість вести вільний науковий пошук безвідносно до конкретних практичних завдань, досліджувати те, що цікаво вченим, а не тільки те, що замовляє держава, суспільство, виробництво або хто-небудь ще. Це привілейоване становище було результатом тривалого розвитку університетів, багатовікової боротьби з державою за свої права і свободи, наслідком величезного і незаперечного авторитету університетів як вищих інстанцій розумного і морального.

© В. С. Бакіров, 2013

Здавалося, ніщо не зможе порушити гармонії відносин суспільства і університетів. Тим більш несподіваними наприкінці XIX століття пролунали заяви про глибоку кризу університетів. Білл Риддінгс одним з перших звернув увагу на те, що ґрунт під університетами, раніше непорушний, починає відчувати помітні поштовхи – з'являються альтернативні інститути виробництва знань і їх конвертації в технології, а національні держави все менше відчують потребу в університетах як інститутах обґрунтування і виправдання свого існування. Ідея національної ідентичності помітно втрачає свій політичний сенс і витісняється ідеями космополітизму, мультикультуралізму, глобалізму і тому подібним. Для класичного університету такі тенденції означають, що держава втрачає до нього інтерес, помітно скорочує фінансування, відпускає його в самостійне інституційне плавання. Нові геополітичні умови перешкоджають “поверненню до рівня державного фінансування, характерному для західного університету в період холодної війни, коли культура (як у гуманітарних, так і природничих науках) була полем суперництва наддержав. Нинішній економічний пресинг означає, що у нас немає жодних шансів повніше втілити гумбольдтовський ідеал, навіть якщо у наративу національної культури все ще є суб'єкт, здатний виступати його референтом” [1, с.198].

Університети стали втрачати свою монопольну роль наукового і кадрового забезпечення виробництва, державного управління, інших соціальних практик. Намітився спад престижу і репутації університетів, внутрішнє сум'яття університетської спільноти, яка відчуває хиткість свого існування в нових умовах.

Яка доля чекає на університет? Проста і поспішна відповідь зводиться до ствердження, що він, заради свого виживання і збереження, повинен перетворитися в бюрократично організовану підприємницьку корпорацію, перейняти принципи управління, які практикуються бізнес-структурами. Підпорядковувати своє життя не абстрактним ідеалам істини, розуму, прогресу і культури, а економічній ефективності, що вимірюється категоріями прибутку, зростанням бюджету, оптимізацією витрат і надходжень. З'явилися університети, які стали на рейки підприємницького розвитку, що зуміли досягти істотного збільшення фінансової і матеріальної бази, комерціалізації природничих, точних наук, а також наук гуманітарних і соціальних, розгорнувши їх у бік прикладних розробок, що навчилися мати зиск з усього, з чого тільки це можливо [2, 3]. Але яка плата за ці успіхи, чи не є як такою втрата університетської ідентичності?

Чи залишається університетом вищий навчальний заклад, в якому центральна влада зосереджена в сильному вищому керівництві, яке не витерплює заперечень? Чи залишається він університетом, якщо головною турботою професорів і критерієм оцінки їхньої роботи є не пошук істини, а пошук грошей? Чи залишається він університетом, якщо сакральні відносини “вчитель-учень” замінюються прагматичними “консультант-клієнт”?

Таких питань безліч, і відповіді на них не очевидні. Головне ж питання зводиться до такого: чи є необхідним сучасному суспільству університет у своєму класичному форматі, або воно цілком може без нього обійтися, не втративши при цьому духовний вимір свого буття?

Намагаючись відповісти на це питання, потрібно відштовхуватися від фундаментальних інтелектуальних потреб нинішнього етапу цивілізаційного розвитку. Він відрізняється неймовірним збільшенням обсягу інформації, насамперед наукової, вже просте нагромадження якої дезорієнтує й ускладнює життя людини. Інтелектуальна активність університетів у таких умовах повинна зміщуватися у бік інституціоналізованого виховання креативності. Креативний початок іманентно притаманний науковій роботі і завжди присутній в університетському житті. Але не як власне мета і керівний принцип, а як засіб і умова вирішення тих чи інших завдань. В умовах, коли на перше місце успішної практичної діяльності виходить не стільки створення нового знання, скільки вміння знайти вже готове знання в океані інформації і творчо ним розпорядитися, креа-

тивність перетворюється в основну якість професіоналів. І ніякі інші соціальні інститути не здатні стати центрами концентрації, виховання, розвитку й поширення креативності, крім класичних університетів, які перебудовують відповідним чином форми і зміст своєї традиційної діяльності.

Друга фундаментальна соціокультурна потреба сучасного суспільства – формування нової ідентичності людей. Це ідентичність не громадян замкнених і ізольованих національних держав, а широка транскордонна полікультурна ідентичність людей Європи, світу, глобалізованого людства. Людям необхідно вчитися жити в різних культурних просторах, переходити з одних просторів в інші, не відчуваючи культурного шоку, не впадаючи в шовінізм, ксенофобію, національну обмеженість. Єдиним інститутом, відповідним до цієї потреби, є університети, що здатні переналаштувати свої механізми формування культурної ідентичності, на цей раз не заради відокремлення, а заради об'єднання людей. Дж. Деланті підкреслює, що сучасний університет, на відміну від попередніх періодів своєї історії, втратив домінування у сфері виробництва знань. Але він продовжує відігравати центральну роль у соціальному і людському розвитку, «розвиває і збагачує глобальну політичну культуру, поєднуючи громадянство і знання. Саме таким чином університет здатний впливати на “суспільство знання” способами, які не зводяться повністю до ринкових сил» [6, с. 29].

Очевидно, що університети перебувають сьогодні на соціокультурному роздоріжжі і будуть продовжувати свій розвиток одним із трьох можливих шляхів, кожен з яких заслуговує на увагу і може бути обраний.

Перший – беззастережний розвиток за моделлю підприємницького університету, максимальна комерціалізація ціною втрати традиційної університетської ідентичності та перспективою напруженої і не обов'язково успішної конкуренції з новими провайдерми вищої освіти та освітніх послуг.

Другий – нічого принципово не змінюючи, наслідувати канони університету Модерну, перетворюючись на соціокультурний анахронізм і поступово здаючи свої позиції в освіті, культурі і суспільстві.

Третій шлях – усвідомити свою роль у контексті нової фундаментальної духовно-інтелектуальної потреби суспільства – потреби в інституціоналізації креативності, потреби виховувати і розвивати креативне мислення в умовах зближення та взаємопроникнення культур, їхнього активного діалогу, в умовах трансформації національно-культурних ідентичностей і викликів мультикультуралізму.

Для того щоб бути корисною в цій ситуації, соціологія вищої освіти повинна артикулювати новий науковий порядок денний, осмислювати нові дослідницькі сюжети. Серед них – ідентифікація та аналіз соціокультурних бар'єрів модернізації вищої освіти, вивчення стереотипних особливостей ціннісно-сміслової сфери викладачів і студентів, що перешкоджають освоєнню ними нових поведінкових моделей. Важливим завданням соціології вищої освіти є дослідження можливих моделей інтернаціоналізації університетської освіти, умов роботи в мультикультурних студентських аудиторіях, введення студентів у світ глобальних цінностей зі збереженням уваги до цінностей національно-культурної ідентичності. Увага соціології вищої освіти повинна бути звернена до вивчення нових моделей взаємодії викладачів і студентів, до нових науково-педагогічних ролей викладачів, до оцінки різних варіантів університетської автономії та до безлічі інших тем, які допомагають зрозуміти проблеми та ризики трансформації університетів, їхньої взаємодії з іншими соціальними інститутами [5]. Необхідно відпрацьовувати й удосконалювати всі сучасні методи емпіричних досліджень, які є в розпорядженні соціологів, брати активну участь у великомасштабних міжнародних проєктах, що дають можливість порівняльного аналізу соціокультурної та інституційної трансформації університетів.

**Список літератури:** 1. Риддингс Б. Университет в руинах. - М.: Изд. дом гос. ун-та - Высшей школы экономики, 2011. - 304 с. 2. Кларк Б.Р. Создание предпринимательских университетов: организационные направления трансформации. - М.: Изд. дом гос. ун-та - Высшей школы экономики, 2011. - 240 с. 3. Кларк Б.Р. Поддержание изменений в университетах. Преимущество кейс-стади и концепций. - М.: Изд. дом гос. ун-та - Высшей школы экономики, 2011. - 312 с. 4. Delanty Gerard. The University and Cosmopolitan citizenship // Higher Education: New Challenges and Emerging Roles for Human and Social Development. Global University Network for Innovation. - N.Y. - 2008. - 374 p. 5. Бакиров В.С. Соціологія вищої освіти: нові дослідницькі сюжети // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. пр.. - Вип. 15. - Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. - С. 561-566.

**Bibliography (transliterated):** 1. Riddings B. Universitet v ruinah. - M.: Izd. dom gos. un-ta - Vyshej shkoly jekonomiki, 2011. - 304 s. 2. Klark B.R. Sozdanie predprinimatel'skih universitetov: organizacionnye napravlenija transformacii. - M.: Izd. dom gos. un-ta - Vyshej shkoly jekonomiki, 2011. - 240 s. 3. Klark B.R. Podderzhanie izmenenij v universitetah. Preemstvennost' kejs-stadi i koncepcij. - M.: Izd. dom gos. un-ta - Vyshej shkoly jekonomiki, 2011. - 312 s. 4. Delanty Gerard. The University and Cosmopolitan citizenship // Higher Education: New Challenges and Emerging Roles for Human and Social Development. Global University Network for Innovation. - N.Y. - 2008. - 374 p. 5. Bakirov V.S. Sociologija vishhoj osviti: novi doslidnic'ki szuzheti // Metodologija, teo-rija ta praktika sociologichnogo analizu suchasnogo suspil'stva: Zb. nauk. pr.. - Vip. 15. - Harkiv: HNU imeni V.N. Karazina, 2009. - S. 561-566.

УДК 37.014.53

В. С. Бакиров

### СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Классические университеты переживают глубокую трансформацию своей социокультурной миссии в условиях постиндустриального общества, глобализации экономического и культурного пространства, новой геополитической ситуации, что не может не вносить существенных изменений в исследовательской повестки дня социологии высшего образования.*

**Ключевые слова:** университеты, социокультурная миссия, институционализация интеллектуального труда, институционализация научного познания, институционализация креативности, социология образования.

UDK 37.014.53

V. Bakirov

### THE SOCIOLOGICAL DIMENSION OF MODERNIZATION OF HIGHER EDUCATION

*Classical universities are experiencing a profound transformation of its social-okulturnoy mission in the post-industrial society, globalization of economic and cultural space, a new geopolitical situation that can not make significant changes in the research agenda of the sociology of higher education.*

**Keywords:** universities, socio-cultural mission, the institutionalization of intellectual labor, the institutionalization of scientific knowledge, institutionalization creativity, sociology of education.

Стаття надійшла до редакційної колегії 31.01.2013